

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2017

Redaktion:

Anders Söderberg
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Anna Kjellström
Magnus Källström
Cecilia Ljung
Johan Runer

Utgiven av Sigtuna Museum

Recensioner

Skiftet. Vikingatida sed och kristen tro.

Ett mångvetenskapligt perspektiv på kristnandeprocessen i Mälardalen.

Red. Sten Tesch. Artos & Norma bokförlag, Skellefteå 2017. 310 s.

ISBN 978-91-7580-848-2.

Detta arbete utkom kort innan *Situne Dei* 2017 skulle redigeras. Innehållet är till viss del relevant för Sigtunaforskningen och en snabb anmälan är därför befogad, även om den blir en smula rapsodisk.

Boken innehåller bidrag från 14 forskare och är resultatet av en på enskilt initiativ hållen, slutna seminarier, ledd av Sten Tesch, Ola Kyhlberg och Gunnar Weman. Tesch och Kyhlberg är arkeologer, den förre tidigare museichef i Sigtuna och den senare professor emeritus i Uppsala. Weman är teolog och före detta ärkebiskop.

Som fond för arbetet ligger forskningens samsyn om att kristnandeprocessen i Mälardalen skiljer sig betydligt från den i Sydsverige. Enkannerligen i Uppland var det en i tid långt utdragen process. Mellan Ansgars mission och ärkebiskopsätets inrättande förlöpte över 300 år.

Sten Tesch fördjupar i sitt bidrag, bokens längsta, de ståndpunkter som han successivt utvecklat under sitt 30-åriga arbete med Sigtunafrågor utifrån de arkeologiska rönerna. De för Sigtuna karaktäristiska gravgårdarna – minst 25 är nu kända – är kristna begravningsplatser, inrättade från ca 980, före de första kyrkobyggena och kyrkogårdarna. Det har på senare år framkommit att kristna gravgårdar, liknande dem i Sigtuna, fanns också på landsbygden samtidigt som hedniska begravningar också pågick där. För denna övergångssituation, som medgav utrymme för individuellt och socialt motstånd mot förändringar, använder Tesch begreppet hybriditet.

Tesch har länge argumenterat för att hallbyggnader på Sigtunas stadsgårdar fungerat som tidiga gudstjänstrum, i avsaknad av kyrkor. Spår av altarbord i form av så kallade sepulkralstenar (nio sådana är kända) i kulturlagen är en stark indikation.

När stenkyrkan på museitomten i kvarteret S:ta Gertrud byggdes har alltid varit synnerligen omstritt (kyrkogården sträcker sig också in i kvarteret Urmakaren). Tesch har sedan länge förespråkat en datering till 1080-tal. Han för nu in den stratigrafiska analysen som Anders Söderberg publicerade i *Situne Dei* 2013 i diskussionen, som stöd för denna bedömning. Bygget av en träkyrka på denna plats på 1060-talet sammanfaller dessutom med den sejour av biskopen Adalvard (den yngre) i Sigtuna som är känd historiskt. En andra kortlivad träkyrka från ungefär samma tid fanns i kvarteret Magistern i stadens östra del, enligt Tesch, som inte alldeles utesluter att det i staden arkeologiskt kan komma påträffas ytterligare träkyrkor.

Efter undersökningen i kvarteret Trädgårdsmästaren 1988–1990 ansåg Tesch det klart att Sigtuna anlagts av Erik segersäll ca 980 med en från början utlagd stadsplan, där

tomterna avgränsats med diken. Efter nya grävningar och analyser framkom det emellertid att stadens första fas varit mer rudimentär, och att dragningen av Stora gatan och tomtutläggningen på ömse sidor om denna dröjt ett 20-tal år. Tesch tänker sig numera att ett slags politiskt brott inträffat, kanske att den danske kungen Harald blåtand varit den första initiativtagaren men efter en tid slagits ur brädet av en svensk kung, vilket då bör ha varit Olof skötkonung, som därmed kan ha varit stadsplanens upphovsman. Idén stöds enligt Tesch bl.a. av ett antal exklusiva fynd av dansk proveniens eller av andra danska förebilder. Bokens omslag pryds således av en bild av en halvfärdig gjutform till en Kristusbild. Gestalten där framställs snarlik den fjättrade men segrande stridsmannen på den berömda danska Jellingstenen, uppsatt av Harald blåtand ca 980. Gjutformen är ett äldre fynd (publicerat av Erik Floderus 1941) som dock saknar stratigrafisk datering.

Anna Hed Jakobsson och *Johan Runer* fördjupar sig i en gemensam studie i de komplicerade religiösa uttrycken i övergångstidens gravar. De utgår från några aktuella undersökningar på den uppländska landsbygden, nämligen i Valsta (Norrsunda socken), Ullevi (Bro) och Rissne (Spånga). De ser tidsspännen mellan kristnandet och kyrkans fasta etablering med sitt varierade gravskick som en tolerant period. Runstenarnas roll var att bevara minnet av dem som inte fick manifesta gravläggningar, dvs tidens kristna. När kyrkor byggdes flyttades många runstenar dit. Att de senast begravda av gårdarnas kristna exhumerades för att återbegravas på den nya kyrkogården förekom också.

Lotta Mejsholm argumenterar i sin uppsats att kyrkan genom att i döden splittra familjerna tog strid mot den hävdvunna odalrätten. Stödd på ett stort arkeologiskt material gör hon troligt att landsbygdens könssegregerade kyrkogårdar återgår på ett medvetet och institutionellt steg från kyrkans sida, genom dess företrädare, prästerskapet. Att man vissa håll fortsatte att begrava hemmavid och familjevis kan ses som att en vägran att underkasta sig nyordningen.

Gunnar Anderssons bidrag är en fallstudie av två – som han bedömer – kristna gravar i Skälby (Sollentuna). I den ena påträffades två järnkrokar med tånge. De hade således ursprungligen varit skaftade. Han föreslår att dessa ska tolkas som hjälpmedel för den som fallit ner i dödsfloden att komma till paradiset. En alternativ, rent profan tolkning kunde enligt min mening vara att det är frågan om isdubbar. Gravvar med isläggare förekommer ju, om än sparsamt, så varför inte?

De ovan presenterade artiklarna är på det hela taget samstämmiga i sin analys av ”det långa skiftet”. Men det är ingen hemlighet att det utanför den seminariemiljö där boken formats finns vissa alternativa synsätt, något som dock inte ska beröras här.

Två uppsatser tar runstenarna till utgångspunkt. *Ola Kyhlberg* diskuterar i sitt bidrag nya tolkningsvägar. Han tillämpar här statistiska modeller som bl. a. tidserieanalys. Jag är inte kompetent att värdera metoden och inte heller är hans slutsatser klara för mig. Också (den nyligen avlidna) *Birgit Sawyer* behandlar runstenarna i ett bidrag i boken, här från initiativtagarnas perspektiv och betoning på manifestationer av skilda arvsregler.

I boken ingår också uppsatser av teologer och religionshistoriker. *Olof Sundqvist* behandlar den isländska tåten om Olav Geirstadalv. *Andreas Nordberg* diskuterar begreppen sed och religion, *Sven-Erik Brodd* frågar om kristenhet och kyrka. *Frederik Wallenstein* granskar synen på själen. *Gunnar Weman* och *Owe Wikström* berör aspekter på helighetens väsen och heliga platsers roll. *Bertil Nilsson*, som ledde ett stort för 20 år sedan avslutat forskningsprojekt om Sveriges kristnande, står för sammanfattande reflektioner över forskningsfrågorna.

Att kungamakten i Mälardalen under epoken var förhållandevis svag berörs av flera författare. Om förhållandet var en orsak till eller följd av den ojämna kristnandeprocessen kunde enligt min mening vara värt att fortsättningsvis begrunda. Det storpolitiska spelet i Skandinavien och hela Östersjöområdet bör också vägas in, något som är svårt

när goda skriftliga källor fattas. Teschs förslag om att enbart utifrån arkeologin ge Harald blåttand en roll i Sigtunas första fas är ytterst hypotetiskt. Försiktighet kan vara en dygd, speciellt som att en annan dansk kung nyligen kunnat avföras från Sigtuna: Knut den stores myntning, länge hävdad som ett faktum, har efter källkritisk granskning upplösts i tomma intet (se t.ex. undertecknads artikel Exit Knut i *Situne Dei* 2011 med där anförda källor). Tesch vill också tolka de så kallade hedniska reaktionerna i Mälardalen under 1000-talets andra hälft i termer av uppgörelser mellan olika kristna fraktioner. Detta trots att det finns källor (vid sidan av den av Tesch på denna punkt underkända Adam av Bremen) som belägger existensen av förkristen kult och kultplatser här.

Utgivarna är att lyckönska till boken, där många bidrag säkerligen kommer att refereras till lång tid framöver. Professionell redigering och smakfull formgivning bidrar till dess bestående värde.

Rune Edberg